

ADAM JOACHIM VETULANI

(1901–1976)

Bibl. Jag.

Adam Joachim Vetulani należał do pokolenia Polaków najbardziej doświadczonego przez historię. Urodzony 20 marca 1901 roku w Sanoku, w czasach zaborów, po ciężkich przeżyciach w latach pierwszej wojny światowej, dostąpił radości odzyskania niepodległości rodzinnego kraju. Wstąpiwszy w progi krakowskiej *Alma Mater* w jesieni 1919 roku, w następnym roku śladem wielu swoich rówieśników zaciągnął się ochotniczo do Wojska Polskiego w obliczu konieczności obrony Ojczyzny zagrożonej bolszewickim najazdem. Wspaniała wiktoria warszawska w sierpniu 1920 roku odwróciła bieg wydarzeń. Przyszły profesor mógł więc powrócić do Krakowa i kontynuować przerwane studia na Wydziale Prawa.

Lata dwudzieste XX wieku były dla krakowskiej Uczelni trudne, ale zarazem pełne nadziei na przyszłość. Na studiach prawniczych zainteresowała młodego Adama Vetulaniego przede wszystkim historia prawa, a zwłaszcza historia prawa polskiego. Zajęcia z tej dyscypliny prowadził Stanisław Kutrzeba, dla którego był to najlepszy i najbardziej twórczy okres życia.

Na seminarium Kutrzeby, młody Vetulani zetknął się od samego początku z nauką przez duże „N”. Zachęcony przez swego mistrza, podjął pracę nad średniowiecznym polskim prawem procesowym. W następstwie powstały pierwsze publikacje: *Nagana sądowa w dawnym prawie polskim* (1923), *Pozew w średniowiecznym prawie polskim* (1925), *Zastępstwo procesowe w Polsce przed Statutami Kazimierza Wielkiego* (1925). Niewątpliwa naukowa dojrzałość tych prac utwierdziła młodego Vetulaniego o trafności wyboru kariery uniwersyteckiej jako życiowego powołania.

Lata 1925–1926 spędził Vetulani we Francji jako stypendysta rządu polskiego. Pobyt ten wpłynął znacząco na formację intelektualną i badawczą uczonego. Pod wpływem swoich francuskich mistrzów Ernesta Champeaux oraz Fritza Knera podjął badania nad dziejami kapituły generalnej w Strasburgu. Zaowocowały one znakomitą monografią pt. *Le grand chapitre de Strasbourg*, która ukazała się w serii *Collection d'études sur l'histoire du droit et des institutions de l'Alsace*. Krytyka naukowa zarówno we Francji, jak w Niemczech przyjęła tę pracę z bardzo dużym zainteresowaniem i uznaniem.

Praca o kapitule strasburskiej stworzyła Vetulanemu możliwość uzyskania profesury w Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1928 roku odszedł z krakowskiej Uczelni Józef Brzeziński, profesor prawa kościelnego. Na jego miejsce powołano, na wniosek Rady Wydziału Prawa UJ, w charakterze zastępcy profesora zaledwie 27-letniego Adama Vetulaniego, który dopiero co uzyskał habilitację w zakresie historii prawa polskiego, rozszerzoną także na prawo kościelne. Po kilku latach 14 lutego 1934 roku został profesorem nadzwyczajnym prawa kościelnego.

Powierzenie Adamowi Vetulanemu Katedry Prawa Kościelnego okazało się pociągnięciem szczególnie udanym. Niezwykła pasja badawcza, jaka cechowała uczonego przez całe jego twórcze życie, zaowocowała znakomitymi rezultatami i zyskała mu uznanie nauki światowej. Bibliografia prac naukowych Adama Vetulaniego, licząca łącznie 338 wydrukowanych pozycji [Zob. *Bibliografia prac Adama Vetulaniego za lata 1923–1973*, zestawił J. Malec, w: „*Analecta Cracoviensia*”, t. VII, 1975, s. 203–221; W. Uruszczak, *Bibliografia prac profesora Adama Vetulaniego († 1976)*. *Uzupełnienia z lat 1974–1990*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. XXVIII, 1996, s. 637–641], przekonuje, że prawem kanonicznym zajmował się on do końca swych dni, równoległe obok studiów nad prawem polskim. Łączył te dwie dyscypliny, wychodząc ze słusznego założenia, a zarazem znajdując tego nieustanne potwierdzenie, że istnieje między

nimi nierozzerwalny związek. Prawo polskie i polska kultura prawna, zwłaszcza w przeszłości, pozostawała pod wpływem prawa kanonicznego i dorobku kościelnej kultury prawnej. Kościół, zaszczipiony w Polsce w początkach jej państwowości, stanowił część jej własnej historii, także na polu dziejów instytucji i prawa.

W dziedzinie prawa kanonicznego zainteresowania badawcze Adama Vetulaniego koncentrowały się przed wszystkim wokół średniowiecznych źródeł, a zwłaszcza zbiorów prawa. Wiele głośniejszych w świecie naukowym prac poświęcił on pierwszej części *Corpus Iuris Canonici* – Dekretowi Gracjana. Niektóre weszły do klasyki literatury kanonistycznej, jak na przykład: *Ueber die Distinctioneinteilung und die »Palcae« im Decret Gratians* (*Zeitschrift der Savigny ...*, *Kan. Abt.*, XXII, 1933, s. 346–370); *Gratien et le droit romain* (*Revue historique de droit français...* XXIV, 1946–1947, s. 11–48). Ustalenia Vetulaniego, według których podział pierwszej części Dekretu nie był dziełem samego Gracjana, jak również to, że pierwotna forma *Collectio discordantium canonum* nie zawierała prawa Justyniana, zostały potwierdzone przez badania Jacqueline Rambaud-Buhot, Stefana Kutnera i René Metza. To właśnie profesor Adam Vetulani zwrócił zainteresowanie uczonego świata na skrót Dekretu Gracjana, przechowywany w ms. *Mar.F. 275* Biblioteki Miejskiej w Gdańsku. Na podstawie tego manuskryptu sformułował on hipotezę, że rubryki-streszczenia w Dekrecie nie zostały zredagowane przez Gracjana czy jego ucznia Paucapaleę, ale przez anonimowego prawnika z XII wieku, autora *Abreviatio Gedanensis* (*Dekret Gracjana i pierwsi dekretysty w świetle nowego źródła*, Wrocław–Kraków, 1955; *Le Décret de Gratien et les premiers décrétiens à la lumière d'une source nouvelle*, w: *Studia Gratiana*, t. VII, 1959, s. 273–353). Wielkie zainteresowanie w świecie nauki wzbudziła także uzasadniona hipoteza krakowskiego profesora o powstaniu Dekretu Gracjana najpóźniej około 1120 roku, a więc co najmniej dwa dziesiątki lat wcześniej, niż uważano dotychczas.

W czasach międzywojnia wielkim osiągnięciem krakowskiego profesora w dziedzinie badań nad dziejami ustroju i prawa Polski były jego prace nad stosunkiem prawno-publicznym Prus Książęcych do Korony Polskiej w XV i XVI wieku. Przyniosły mu uznanie, ale zarazem nienawiść oficjalnej historiografii nazistowskiej. Dowodził w nich ustrojowych związków Prus z Koroną, przekonywał o historycznych prawach Polski do ziem pruskich, a więc do słynnego „Korytarza”. Ogłoszenie w 1939 roku pracy pt. *Polskie wpływy polityczne w Prusiech Książęcych*, (Gdynia 1939), spowodowało, że był poszukiwany przez gestapo. Egzemplarze tej pracy były niszczone na rozkaz władz okupacyjnych.

Losy Adama Vetulaniego w czasie II wojny stanowią świetlany przykład szczerego patriotyzmu i poświęcenia w służbie Ojczyźnie. Zmobilizowany w Krakowie w stopniu plutonowego dotarł z resztkami oddziału do granicy polsko-rumuńskiej, którą przekroczył w dniu 17 września 1939 roku. Po różnych perypetiach dotarł do Bukaresztu, a następnie do Francji.

Jako żołnierz 2-ej Dywizji Strzelców Pieszych, dowodzonej przez gen. Bronisława Prugara-Ketlinga, walczył w czerwcu 1940 roku pod Maiche, Damprichard, Trevillers i Saint-Hyppolyte. Po wyczerpaniu amunicji, w obliczu wiadomej już klęski Francji, dla uniknięcia niewoli niemieckiej, przeszedł wraz z całą 2. Dywizją do Szwajcarii. Internowanie w Szwajcarii nie było czasem straconym. Jako jedyny pośród żołnierzy gen. B. Prugara-Ketlinga profesor uniwersytetu, Adam Vetulani należał do głównych organizatorów tzw. obozów uniwersyteckich. Zgrupowani w nich żołnierze wyko-

rzystywali czas internowania na studia licealne i wyższe, afiliowane – dzięki życzliwości władz Konfederacji Helweckiej – przy miejscowych szkołach wyższych [A. Vetulani opisał to w swojej książce pt. *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976.]. Choć czynności organizatorskie oraz działalność pedagogiczna pochłaniały wiele sił i energii, Vetulani znajdował czas na prowadzenie ulubionej pracy badawczej. Spod jego pióra wyszło wówczas wspomniane już obszerne studium pt. *Gratian et le droit romain*, opublikowane w pierwszym powojennym numerze *Revue historique de droit français et étranger* (24–25e Année, Paris 1946–1947, s. 11–48).

Powróciwszy do kraju, 15 września 1945 roku, Adam Vetulani podjął na nowo obowiązki kierownika Katedry Prawa Kościelnego. Po śmierci Stanisława Kutrzeby († 7 stycznia 1946) objął funkcję kierownika Katedry Historii Ustroju Polski. Katedrę Prawa Kościelnego powierzono wtedy zasłużonemu badaczowi dziejów Kościoła – Tadeuszowi Silnickiemu. Losy tej Katedry w czasach PRL były jednak przesądzone. Rozporządzeniem Ministra Oświaty z 23 lutego 1949 roku przemianowano ją na Katedrę Historii Prawa Kościelnego, a następnie zlikwidowano zarządzeniem Ministra Szkolnictwa Wyższego z 15 maja 1952 roku. Odtworzono ją dzięki staraniom Wojciecha Marii Bartla uchwałą Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1990 roku, opierając się na istniejącym od 1982 roku zakładzie.

W czasach PRL nauki humanistyczne i społeczne poddawane były często, na skutek nacisków administracyjnych, wpływom ideologii marksistowsko-leninowskiej i lansowanej przez nią metody materializmu dialektycznego. W teczce osobowej Adama Vetulaniego, przechowywanej w Archiwum UJ, znajduje się poufna „Opinia o prof. A. Vetulanim” z 22 marca 1955 roku, wystawiona dla Polskiej Akademii Nauk, gdzie m. in. napisano: „Wg opinii studentów prof. Vetulani stara się swym wykładom nadać ujęcie marksistowskie. Są to jednakże jeszcze próby niezupełnie zadawalające”. Opinię podpisali: rektor UJ prof. Teodor Marchlewski oraz kierownik oddziału kadr Zdzisław Łopatka. Adam Vetulani nie należał do ludzi poddających się ideologicznej presji, idących na łatwe kompromisy. W swoich pracach badawczych oraz działalności pedagogicznej pozostał wierny naukowej prawdzie i przekonaniu, że wolność nauki stanowi wartość najwyższą. Kontynuując nadal swoje prace nad prawem kanonicznym – w 1955 roku wydał drukiem swoje główne dzieło z tego zakresu pt. *Dekret Gracjana i pierwsi dekretysci w świetle nowego źródła*. Równolegle zwrócił swoją uwagę na historię dawnego prawa chłopskiego. Nawiązując do dawniejszych prac Bolesława Ulanowskiego, podjął zakrojone na szerszą skalę prace edytorskie nad wiejskimi księgami sądowymi. Zgromadził wokół siebie grono uczniów, wśród których znaleźli się Stanisław Roman, Wojciech M. Bartel, Ludwik Łysiak, Stanisław Grodziski, Stanisław Płaza. Zespół ten pod kierunkiem Vetulaniego w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych rejestrował, kopiował oraz opracowywał do druku teksty odnalezionych ksiąg wiejskich sądów ławniczych z okresu XV–XVIII wieku. W rezultacie powstało wiele doniosłych publikacji źródłowych o wielkiej wartości poznawczej nie tylko dla historyków prawa, ale także dla badaczy kultury duchowej i materialnej, językoznawców, etnologów, etnografów. Wychodziły one w ramach redagowanej przez samego Mistrza Adama serii wydawniczej *Pomniki Dawnego Prawa Polskiego – Prawo Wiejskie*, wydawanej przez Instytut Historii PAN. Równolegle Vetulani redagował serię *Prawo Ziemskie*, w ramach której opublikowany został przez niego wspólnie z jego

wybitnym uczniem Stanisławem Romanem *Ruski przekład Statutów Kazimierza Wielkiego*.

Zbliżający się Jubileusz 600-lecia założenia Akademii Krakowskiej stał się okazją do podjęcia przez krakowskiego historyka prawa badań nad początkami Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz bratnich uniwersytetów środkowoeuropejskich. Analizując genezę uniwersytetów w Krakowie, Wiedniu i Pècs, kolejno fundowanych w 1364, 1367 i 1368 roku, ukazał on identyczność organizacji tych fundacji, które postępowały według tej samej procedury, jaka została zastosowana przez Kurię papieską w Awinionie. Studia te zostały ukoronowane książką o początkach uniwersytetów w Europie środkowej (*Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*, Wrocław, 1970, s. 215).

W badaniach nad przeszłością polskiego prawa interesowały Vetulaniego najbardziej czasy dawne, przede wszystkim epoka średniowiecza. Upatrywał w niej korzeni polskiej kultury prawnej. Kultura ta była w jego ujęciu rezultatem połączenia pierwiastków rodzimych, często prasłowiańskich, z elementami kultury ogólnoeuropejskiej, których nośnikiem był Kościół. Problematyce tej poświęcił Adam Vetulani wiele prac. Ich obiektem były w szczególności najważniejsze dla poznania polskiego średniowiecznego prawa źródła: *Prawo Polaków*, czyli Księga Elbląska, *Statuty Kazimierza Wielkiego*, polskie statuty synodalne, kierowane do Kościoła w Polsce papieskie dekretały. Najważniejsze prace z tego zakresu zostały wydane w 1976 roku w osobnej książce pt. *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce Piastowskiej*.

Związany z krakowskim Wydziałem Prawa od 1919 roku, Adam Vetulani sprawował w nim wiele odpowiedzialnych funkcji. Jako profesor zwyczajny od 1946 roku, był jego dziekanem w latach 1946–1948. Przez prawie ćwierćwiecze, do swego przejścia na emeryturę w 1970 roku, sprawował kierownictwo Katedry Historii Państwa i Prawa Polskiego. Jako następca Stanisława Kutrzeby wykładał historię ustroju Polski, która od 1952 roku nosiła oficjalną nazwę historii państwa i prawa polskiego. Był wspaniałym wykładowcą, porywającym słuchaczy swoim nieukrywaniem emocjonalnym zaangażowaniem do przedstawianych zagadnień. Zainteresowanych historią studentów przyciągał swoją wspaniałą osobowością, w której dominowała otwartość i gotowość udostępnienia najbardziej ukrytych tajemnic jego bogatego warsztatu naukowego. Cechy te zaowocowały stworzeniem przez Niego historycznoprawnej szkoły naukowej i wychowaniem sporego grona wybitnych uczonych, czynnych na niwie nauki po dziś dzień.

Swaim wydziałowym kolegom dziekan Vetulani mógł imponować postawą niezależnego uczonego, niezłomnego w swym przywiązaniu do prawdy, wolności nauki i autonomii uniwersyteckiej. Nierzadko dawał temu wyraz w otwartych wystąpieniach na posiedzeniach Rady Wydziału i innych zgromadzeniach uniwersyteckich. Przypomnijmy, że po usunięciu z Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydziału Teologicznego w 1954 roku, prof. Vetulani współpracował z utworzonym w Krakowie Papieskim Wydziałem Teologicznym, którego wielkim kanclerzem był arcybiskup Wojtyła. Zasługi Vetulaniego dla utrzymania w Krakowie akademickich studiów teologicznych znalazły uznanie w słowach papieża Jana Pawła II, który na zakończenie spotkania w akademickiej Kolegiacie św. Anny z przedstawicielami świata nauki i kultury w dniu 8 czerwca 1997 roku powiedział:

„I jeszcze jedną postać, jedno wspomnienie muszę wypowiedzieć. W czasach zmagania o Wydział Teologiczny Papieski, Wydział Teologiczny 600-letni, bardzo wiele mi pomógł nieżyjący już świętej pamięci profesor Adam Vetulani. I wielu innych, ale wymieniam jego, bo był mi szczególnie bliski w tych czasach” [Cytat nie autoryzowany.].

Dziekan Vetulani nie był uczonym gabinetowym. W pierwszych latach powojennych włączał się czynnie w działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego. W czasach późniejszych skoncentrował swoją aktywność na pracy badawczej oraz ruchu naukowym. Jako członek Komitetu Nauk Prawnych PAN od 1952 roku, kierował działalnością Komisji Wydawnictw Źródłowych, czego widocznym osiągnięciem była wspomniana wyżej seria *Pomników Prawa Polskiego*. Godną przypomnienia jest pełna zaangażowania działalność Adama Vetulaniego, jako wybranego w 1957 roku Sekretarza Generalnego Polskiej Akademii Umiejętności, zmierzająca do jej reaktywacji. Wskutek oporu władz i niektórych wpływowych uczonych z PAN nie doprowadziły one do zamierzonego celu. Niemniej jednak odegrały ważną rolę dla aktywizacji pozawarszawskich środowisk naukowych i z całą pewnością stworzyły ważny precedens, umożliwiając w dalszej przyszłości odrodzenie PAU w 1989 roku.

Niezależność Vetulaniego i jego samorzutna aktywność narażały go na różne szykany ze strony władz PRL. Kompromitujące dla niej było pozbawienie go możliwości wyjazdu za granicę w celu odebrania insygniów godności doktora *honoris causa*, nadanych krakowskiemu uczonemu przez Uniwersytety w Strasburgu (1958) i Nancy (1960). Trzeci doktorat honorowy nadał mu w 1972 roku – tym razem z jego osobistym udziałem – Uniwersytet w Pècs. Promotorem był wybitny węgierski historyk prawa – Andor Csizmadia, wielki przyjaciel Polski.

Adam Vetulani był uczonym o światowej sławie. Brał udział w pracach wielu międzynarodowych towarzystw naukowych, do których należą tak sławne, jak: Société d'Histoire du Droit w Paryżu, Institute of Research and Study in Medieval Canon Law w Berkeley (California), Academia delle Scienze dell' Instituto di Bologna, Società Italiana di Storia dell' Diritto i Société Internationale »Fernand de Vischer«. Jego prace ukazywały się w licznych czasopismach naukowych o najwyższej międzynarodowej renomie. Do dzisiejszego dnia prace Vetulaniego budzą nie słabnące zainteresowanie w nauce światowej, w szczególności kanonistycznej. Świadczą o tym liczne cytowania, a także wznowienia jego publikacji.

Zmarł w Busku 25 września 1976 roku, dowodząc całym swym życiem odwiecznej prawdy, że „wytrwała praca wszystko przezwycięży” [*Labor improbus omnia vincit* (Wergiliusz)].

Wacław Uruszcak